

Anton Stres

Svoboda veroizpovedi kot temeljna človekova pravica v slovenski tranziciji

Svoboda verovanja in odkritega življenja po svojem verskem prepričanju ni samo ena izmed mnogih temeljnih človekovih pravic, ampak sodi po prepričanju številnih političnih filozofov in sociologov med najbolj temeljne človekove pravice, med take, katerih spoštovanje ali tepanje razkriva celotno svobodnost in demokratičnost kake družba ali države. Svoboda veroizpovedi je nekakšen lakmusov papir, ki razkriva celotno ozračje svobode v določenem družbeni in politični skupnosti. »Verska svoboda je postala pravi vogelni kamen vseh drugih človekovih pravic.«¹

1. Vera kot zasebna stvar v komunizmu

Jugoslovanski komunistični režim je v petinštiridesetih letih svojega obstajanja imel sorazmerno različna obdobja, v katerih je bil tudi v svoji praksi do vere in Cerkve bolj ali manj strpen. Obdobje najhujše nestrpnosti in preganjanja Cerkve in vseh vernih ljudi je trajalo prvih dvajset let, od 1945 do 1965. Nato je sledila kratka doba liberalizacije (od 1965 do 1972), njej pa je sledila doba ideološkega propadanja in nestanovitnosti, za katero so bile značilne reformistične tendence po komunizmu s »človeškim obrazom« in po tako imenovanem »evrokomunizmu«. Te niso nikoli prevladale, so pa povzročale določeno nestabilnost sistema in s tem tudi določeno strpnost do vere in Cerkve. Za samo Slovenijo pa je bilo odločilno tudi dejstvo, da je bila najzahodnejša jugoslovanska republika, ki je neposredno mejila na svoboden in demokratičen zahodni svet. Glede na siceršnjo precejšnjo odprtost jugoslovanskih meja je to imelo močan vpliv na slog življenja. Kljub temu pa je jugoslovanski marksizem vseskozi ostajal v temelju ideološko sovražen do vere in za člane partije je bil ateizem do konca obvezen. Tudi v svojem najbolj liberalnem obdobju je bil jugoslovanski komunistični režim pripravljen vero samo tolerirati kot zasebno zadevo posa-

¹ J.E. Wood, *An Apologia For Religious Human Rights, v: Religious Human Rights in Global Perspective*, M. Nijhoff, The Hague-Boston-London 1996, 476.

meznika, ki pa ni smela imeti v javnosti nobenega mesta in nobene vloge. Šola je bila poudarjeno marksistična in ateistična, vernim ljudem se je v nekaterih obdobjih (okrog leta 1974) močno odsvetovalo, da bi sprejeli pedagoški poklic in tajna policija je posebno skrbno nadzorovala Cerkev in duhovnike in nikoli ni odstopila od stališča, da je Katoliška cerkev najpomembnejši notranji sovražnik socialistične ureditve in stalna nevarnost zanjo. Temu ustrezno je oblast s Cerkvijo tudi ravnala in jo skrbno držala v ekonomski šibkosti, daleč od področja vzgoje in izobraževanja in v medijski nepomembnosti. Ekonomski položaj Cerkve in njeno mesto v vzgoji in izobraževanju se tudi danes bistveno nista spremenila, in sicer kljub možnosti zasebnega šolstva.

O pravici do veroizpovedi je govoril 174. člen Ustave SFRJ. Ta je določal, da je »izpovedovanje vere svobodno in človekova zasebna stvar«, s čimer je bila izključena dimenzija javnosti, ki je bistvena za vsako svobodo. Isti člen ustave je tudi določal, da so verske skupnosti ločene od države in striktno omejeval njihovo delovanje na področje verskih zadev in verskih obredov. Izrecno je bilo prepovedano imeti šole, razen šol za vzgojo duhovnikov; prepovedana je bila zloraba vere v politične namene. Verskim skupnostim je bilo dovoljeno imeti svoje premoženje, izrecno pa država lahko »materialno podpira verske skupnosti«.

K temu bi bilo treba dodati še, kar je ustava na široko utemeljevala v uvodnih temeljnih načelih, kjer je bilo jasno rečeno, da so svoboščine in pravice človeka omejene ne samo z enakimi svoboščinami in pravicami drugih, temveč tudi z »interesi socialistične družbe«. Po tej ustavi »vzgoja in izobraževanje temeljita na dosežkih sodobne znanosti in zlasti na marksizmu kot osnovah znanstvenega socializma«, Komunistična partija (Zveza komunistov) pa je »vodilna idejna in politična sila« in »glavni pobudnik in nosilec politične dejavnosti«.

Z vsemi temi ustavnimi določili je bilo verovanje omejeno na čisto zasebno področje. Ustava je sicer govorila o verskih skupnostih, toda dejansko komunistična oblast ni priznavala, da bi Cerkev kot institucija predstavljala svoje vernike. Od štirih bistvenih elementov verske svobode, ki je zasebna in javna, individualna in občestvena, je bila dimenzija javnosti popolnoma prepovedana, dimenzija cerkvene občestvenosti pa omejena. Pol stoletja življenja v takšni družbeni praksi in vzgoje v tem duhu je pustilo v prepričanju ljudi zelo globoke posledice. Za velik del vernikov je tudi še danes verovanje predvsem zasebna stvar.

2. Verska svoboda brez omejitev

Demokratizacija in odstranitev komunizma je na ravni ustave te omejitve do neke mere odstranila, ni jih pa odstranila v vseh drugih za-

konih in še manj v miselnosti ljudi. Nova Ustava Republike Slovenije določa položaj vere in Cerkve v 7. členu: »Država in verske skupnosti so ločene. Verske skupnosti so enakopravne; njihovo delovanje je svobodno.«

Tukaj torej ni več nobene omejitve na zasebno področje. Ustava kot takšna je samo laična v nevtralnem pomenu besede. Vendar pa je v Sloveniji ta laičnost v praksi in v zakonodaji uresničena do vere in Cerkve na neprijazen in torej laicističen način. Laicizem se v Sloveniji kaže na več ravneh.

Liberalna ideologija, ki v Sloveniji dejansko prevladuje (njena ideologija prevladuje v javnih glasilih in v javnem mnenju), še vedno poudarja zasebni vidik vere. Da je vera samo zasebna zadeva posameznikov brez sleherne javne relevantnosti, misli večina naših državljanov, politikov in celo članov ustavnega sodišča. Pri tem je treba tudi upoštevati, da večina ljudi ne razlikuje med javnim in državnim, kar je tudi posledica komunističnega gledanja na družbo. To gledanje enači javnost, družbenost in državnost, pri čemer naj bi država vedno bolj odmirala, njene funkcije pa bi prevzela družba. S tem je bila zamegljena klasična razlika med državo in civilno družbo, s tem pa tudi razlika med javnim v smislu družbenega in javnim v smislu državnega.

3. Liberalistično pojmovanje mesta verovanja

Stališče, da je religiozno verovanje zgolj zasebna zadeva posameznikov, se v liberalni ideologiji navezuje na drugačne osnove kakor v marksizmu, praktične posledice pa so podobne. Idejna, antropološka in politična osnova tega liberalnega pojmovanja religije kot zgolj zasebne zadeve izhaja iz vrednostnega relativizma, po katerem ni nobenih objektivnih in obče veljavnih moralnih nazorov. Korenine tega je treba iskati v angleškem empirizmu, katerega najizrazitejši predstavnik D. Hume je trdil, da je človeški razum samo »suženj strasti«. Razum ima torej zgolj tako imenovano instrumentalno vlogo. Za temeljne življenjske odločitve, vrednote in cilje se odločamo povsem iracionalno, po okusu in po svojih subjektivnih nagnjenjih. Razum nima druge naloge kot da to, za kar smo se nerazumno odločili, doseže in izpelje. Ker torej moralne odločitve – sem pa sodijo tudi religiozne odločitve – nimajo nič opraviti z razumom, ne morejo biti obče veljavne. Prepustimo jih subjektivnemu odločanju posameznikov, zato so tudi vse te odločitve enakovredne. Samo stroga znanost je obče veljavna in samo to podaja tudi javna šola, ki je odprta za vse ljudi. Religija je torej na novo potisnjena v področje zasebnosti in poljubnosti, zato ne more imeti v družbi nobenega mesta, ni vrednota, ki zadeva vse ljudi.

V Sloveniji je ta liberalna teorija in ideologija znova postala nekakšna poluradna ideologija slovenske države. Ne seveda deklarativno, kot je bil deklarativno za uradno ideologijo nekoč razglašen marksizem, temveč »via facti«. Liberalna stranka, ki je na oblasti že deset let, jo je vsilila kot dejansko stališče slovenske oblasti. Tu smo priča posebnemu paradoksu, paradoksu liberalističnega fundamentalizma in laicizma. Če imenujemo fundamentalizem tisto idejno in praktično stališče, ki hoče določen svetovni nazor narediti za pravilo javnega življenja in državne zakonodaje, potem je v Sloveniji to liberalna ideologija in tako imamo paradoksalno situacijo, da se liberalizem, ki naj bi bil nasprotnik vsake dogme in vsakega religioznega fundamentalizma, sam spreminja v fundamentalizem svoje vrste, ki po svojih učinkih ter neizprosnostjo svojih zahtev prav nič ne zaostaja za fundamentalizmi, ki imajo druge izvire.

4. Cerkev in civilna družba

V javnem mnenju in politični doktrini se zato velikokrat postavlja Cerkev med druga združenja civilne družbe, ki nastajajo za obrambo in uveljavljanje zasebnih in partikularnih interesov. Zato tudi slovenski liberalci – in očitno tudi ustavno sodišče – zahtevajo, da se Cerkev ravna samo po splošnih zakonih, veljavnih za vsa združenja civilne družbe, oziroma po posebnem zakonu o verskih skupnostih, ki ga – tako kot o organizacijah in društvih z drugih področij javnega življenja – sprejema državna oblast in regulira njihovo delovanje v skladu s svojimi državnimi interesi. Gre za tipično liberalno stališče, po katerem država uravnava sama in povsem avtonomno vsa področja življenja, tudi verskega, zaradi česar cerkvam ne priznava njihovega lastnega pravnega reda, ki ni izvedljiv iz državnega pravnega reda. Zato so liberalci praviloma vedno nasprotovali posebnim sporazumom med državo in Cerkvijo, čeprav je praksa v zadnjih desetletjih šla ravno v nasprotno smer in je Katoliška cerkev sklenila največ mednarodnih sporazumov o svojem položaju in delovanju ravno v času po II. svetovni vojni.² Liberalno stališče, ki odreka Cerkvi lasten pravni red in svojevrstno pravno osebnost, je tudi glavni razlog, zakaj slovenska država toliko časa odlaša z ratifikacijo Mednarodnega sporazuma med Svetim sedežem in Republiko Slovenijo o pravnem položaju Katoliške cerkve v Sloveniji. Ustavno sodišče, ki naj odloči o tem, ali je v skladu z Ustavo ali ne, se ne more odločiti glede priznanja, da ima Katoliška cerkev svoj pravni red in da zato ni enostavno podvržena pravnemu redu Republike Slovenije,

² Prim. S. Ferrari, *Separation of Church and State in Contemporary European Society*, v: *Journal of Church and State* 30 (1988), 540.

čepprav je pripravljena delovati v skladu z njim. Iz istih liberalnih ideoloških nazorov izhajajo tudi zahteva, da morajo biti pravne osebe Katoliške cerkve in Katoliška cerkev kot celota samo pravne osebe zasebnega prava.

5. Dvoumno pojmovanje ločitve države in Cerkve

Komunistična oblast je bila do vere in Cerkve odkrito sovražna. Nova demokratična slovenska država tega stališča še ni povsem presegla. V večini evropskih držav je ločitev države in cerkve izpeljana v duhu prijateljstva in določenega sodelovanja na področjih, kjer je to v interesu obeh, tega kooperativnega odnosa med državo in Katoliško cerkvijo pa v Sloveniji ni oziroma še ni. Sedanja oblast pojmuje ločitev države in Cerkve kot brezbriznost in ignoriranje Cerkve. Svoboda, ki jo je pripravljena zagotavljati Cerkvi, je torej zgolj negativna: kot odsotnost države, kot nevtralna zadržanost, toleranco ali celo ignoriranje vloge verovanja in Cerkve v življenju državljanov in naroda. Tako se drža slovenske oblasti umešča v nekakšen vmesni prostor med odkrito sovražnostjo, ki jo je izvajal komunistični režim, in prijateljsko kooperativnostjo, ki je značilna za večino evropskih držav. Ta kooperativnost, do katere slovenska oblast še ni prišla, je v tem, da pojmuje država pravico do svobode verovanja kot pravico do pozitivnega omogočanja svobodnega verovanja. V tem primeru vloga države pri zagotavljanju verske svobode ni samo negativna, se pravi ni samo v tem, da ne ovira tega udejanjanja, temveč je pozitivna: da ustvarja ugodne možnosti za uresničevanje te svobode, tako kakor je samoumevno, da ustvarja ugodne možnosti za razvoj kulture in športa. S tega vidika je simptomatično in razumljivo, čeprav nesprijemljivo, da še danes ni jasno in ustrezno ovrednoteno pastoralno delovanje duhovnikov v bolnišnicah in zaporih. Oblast, ki skrbi za ustrezno funkcioniranje teh ustanov, ne uvršča verske oskrbe zapornikov in bolnikov v sestavni del svoje ponudbe, kot sestavni del zagotavljanja verske svobode in spoštovanja človekovih pravic. Duhovniki delajo danes v bolnišnicah in zaporih samo kot zasebniki in niso sestavni del ponudbe teh ustanov. Edina izjema je vojska, to pa predvsem zaradi vključitve Slovenije v zvezo NATO in zaradi potrebne primerljivosti slovenske vojske tudi na tem področju.

6. Ključno vprašanje: vera in šola

Najbolj kritično, simptomatično in sporno pa je stališče slovenske države do verske vzgoje v šoli. 72. člen Zakona o financiranju vzgoje in izobraževanja namreč določa, da v imenu avtonomije šolskega prostora v javnih šolah ni dovoljena nobena konfesionalna dejavnost. To

pa pomeni tudi verski pouk. Ko se je skupina katoliških staršev (Mihael Jarc in drugi) pritožila na ustavno sodišče, je to 22. novembra 2001 potrdilo državni zakon, in sicer v imenu dveh argumentov.³ Glavni argument je, da mora biti šola versko nevtralna in tako je dalo Ustavno sodišče izrecno prednost negativni svobodi vere (pravici do neverovanja) pred pozitivno (pravici do verovanja). Pravica do ateizma ima torej prednost pred pravico do religioznosti. Drugi razlog je ločitev države in Cerkve, kar je prav tako sporno, ker področje šolstva ni tipična pristojnost države in kar seveda zelo izrazito ponazarja, da je v Sloveniji ločitev države in Cerkve razumljena in prakticirana v smislu laicističnega sovražnega pojmovanja te ločitve. »V novejši zahtevi *Mihael Jarc, U-I-68/98* je US (Ustavno sodišče, op. avtorja) v obrazložitvi prvič obširno podalo razlago načela ločitve države in verskih skupnosti in s svojo razlago načela ločitve države in verskih skupnosti je v ustavno primerjalnem okviru evropskih držav umestilo RS na skrajni rob držav, ki jih doktrina označuje kot države z neprijaznim oz. do verskih skupnosti nestrpnim modelom ločitve. Dosledna uporaba stališča US bi namreč pomenila, da so prepovedani tudi npr. verski obredi v bolnišnicah (drugih kot javnih v RS ni), kapele v javnih domovih za ostarele, verski obredi v zaporih in v vojski.«⁴

7. Sklep: Slovenija zaostaja za Evropo

Vsekakor v Sloveniji Katoliška cerkev in druge cerkve in verske skupnosti še nimajo glede na državo tistega partnerskega statusa, kot ga predvideva tudi 51. člen Evropske ustavne pogodbe. To pa ni posledica samih določil slovenske ustave, temveč njene interpretacije, nekaterih zakonov, posebej še šolske zakonodaje, miselnosti oblikovalcev javnega mnenja in določenih političnih opcij,⁵ kjer prevladuje laicizem in liberalistični fundamentalizem.

³ Odločba Ustavnega sodišča Republike Slovenije št. U-I-68/98, Uradni list 101/2001.

⁴ L. Šturm (ur.), *Komentar Ustave Republike Slovenije*, Fakulteta za podiplomske državne in evropske študije, Ljubljana 2002, 139.

⁵ »Tako stališče ne pripisujejo toliko ustavni ureditvi (Ustava namreč vsebuje običajno formulacijo tega načela), temveč zakonski in podzakonski izpeljavi tega ustavnega načela, zlasti pa vplivu prejšnjega političnega sistema« (prim. Igor Kaučič, *Načela ustavne ureditve razmerja med državo in cerkvijo v Sloveniji*, v: A. Šelih (ur.), *Država in cerkev. Izbrani zgodovinski in pravni vidiki. Mednarodni posvet 21. in 22. junija 2001*, SAZU, Ljubljana 2002, 81.

Povzetek: Anton Stres, Svoboda veroizpovedi kot temeljna človekova pravica v slovenski tranziciji

V času komunističnega totalitarizma je bilo na področju celotne tedanje Jugoslavije verovanje ustavno opredeljeno kot »človekova zasebna stvar«, kar je pomenilo, da je bilo izključeno iz celotnega področja javnega življenja in delovanja. Z demokratizacijo je ta omejitev odpadla, vendar je v miselnosti ljudi polstoleten odnos do vere in Cerkve ustvaril stereotipe in navade, ki jih ni lahko premagati. Besedilo Ustave Republike Slovenije sicer ne daje osnove za posebno restriktiven in laicističen odnos do vere in Cerkve, toda mentaliteta ljudi, nekateri zakoni in splošna politična usmeritev uvršča Slovenijo med tiste evropske države, kjer je laicizem najbolj izrazit in odnos države do vere najbolj sovražen. To se posebno kaže na področju šolstva, kjer zakonodaja izrecno prepoveduje vsakršno konfesionalno dejavnost v šoli, s čimer Slovenija odstopa od tistega splošnega kooperaivnega odnosa med državo in Cerkvijo, ki je najbolj razširjen model v Evropi.

Ključne besede: verska svoboda, laicizem, verouk v šoli, komunizem, liberalizem

Summary: Anton Stres, Religious Freedom as a Fundamental Human Right in Slovenian Transition

During the period of communist totalitarianism in Yugoslavia religion was defined in the constitution as »a private matter of any individual«, which meant that it was completely excluded from the area of public life and activity. By democratization these limitations were abolished, but the attitude towards religion and the Church that was reigning for over one half of the century created stereotypes and habits in the mentality that cannot be easily overcome. The text of the Constitution of the Republic of Slovenia does not really comprise a basis for a particularly restrictive and laicist attitude to religion and the Church, yet the mentality of the people, some laws and the general political orientation make Slovenia one of the European countries with the strongest laicism and with the most hostile attitude of the state towards religion. This can very clearly be seen in the area of education where the legislation explicitly prohibits any denominational activity in (public) schools, whereby Slovenia differs from the general co-operative relationship between the state and the Church, which is the most frequent model in Europe.

Key words: religious freedom, laicism, religious instruction in schools, communism, liberalism